

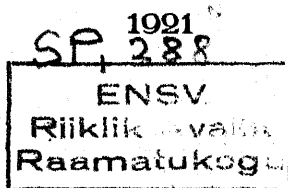
EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMKOND: J. AAVIK, A. R. CEDERBERG, M. J. EISEN,
V. GRÜNTHAL, J. JÕGEVER, A. JÜRGENSTEIN, L. KET-
TUNEN, J. KÖPP, J. LUIGA, A. SAARESTE

TEGEV TOIMETAJA **J. W. Weski**

VIESTEISTKÜMNES AASTAKÄIK

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1921

XV AASTAKÄIK

№ 4

Eesti proosa-ilukirjandus 1920.¹⁾

I.

1920. aasta jooksul ilmunud ilukirjandust silmitsedes võib seda, nagu ennegi, kahte osasse jaotada: 1) kirjandus, mis teatavat voolu esindab, ja 2) kirjandus, mida enam-vähem iseseisvad kirjanikud loonud. Arvuliselt on mõlemate osade produktsioon umbes tasakaalus.

Terve vooluline jutukirjandus on väga tugeva sellesima-voolulise lüürikalise luule mõju all. See ei olegi õieti jutukirjandus, vaid lüürika sidumata kõnes. Sest jutustatakse siin väga vähe. Ainult meeolul-kirjeldused, kus peaaegu ainsaks keskkohaks on erootika. Peale Friedebert Tuglase toodete, kelle sümbolismis sügavaid mõtteid ja isegi probleemide lahendamise katseid leidub, on kõik muu ühetaoline ja tüütuseni igav minanovell, mis õige tihti sügavama psühholoogia käsitlese peale pretendeerib, tõepoolest aga labane ja pealiskaudne, tiivariipsu tehnikast kaugemale ei ulata.

Et seda voolu tema praeguses kujus õieti mõista, tuleb tagasi vaadata tema alguse peale.

Praeguse Eesti moodsa ilukirjanduse iseteadlikkude voolude algust tuleb otsida algavast „Noor-Eestist“. Siin seati üles nõue: „Saagem eurooplasteks!“ Taheti kord abitust dilettantismist välja jõuda kunstilisele kõrgusele. Et siinamaale Eestis kirjanduse loomine pea ainult utilitaarsel alusel (välja arvatud Kreutzwald, Koidula ja mõned vähesed laulikud) seisis, kus kõik „armsa maarahva kasuks ja õpetuseks“ kirjutati, siis oli arusaadav, kui selle asemele teine äärmine printsiip maksma pandi: kunst kunsti enese pärast. Euroopast taheti kahjuks kohe kõige moodsamat üle võtta, nii et meie ühe hoobiga salongivõimelisteks

1) 3. aprillil 1921 Eesti Kirjanduse Seltsi koosolekul peetud kõne.

eurooplasteks oleksime pidanud muutuma. Siin tõukasid uuendajad kõige pealt meie keele vähese arenemise ja kirjanduslike vormide lihtsuse vastu, mis ülimoodsate meeleolu-kirjelduste väljendamiseks küllalt painduvad ei olnud. Sellest hädast pääsmiseks seati tegevuse eesrinda keeleuuendus ja salmitehnika. Kirjanduse vormi peale pandi kõige suuremat rõhku, sisu jäi enam kõrvaliseks asjaks.

See kirjandusline programm on teatavaid silmapaistvaid tagajärgi saavutanud. Kõigest võõrsõnade uputusest ja tükati fantastilistest ja anarhilistest keeleuuenduse-katsetest on siiski meie keele arenemine lõppude lõpuks palju võitnud, kuigi mitte kõike keele edu selle teadliku uuendusvoolu arvele ei või panna. Viimaste aastate majanduslike ja poliitilise elu suur edu ja ilmasõja ja revolutsiooni läbi tõusnud uus elutempo ja uued mõisted on ka keelerevolutsiooni enesega kaasa toonud, sest kus uus mõiste tekib, tekib temaga ühes ka uus sõna ja vorm keeles. Kuid siiski peame suure osa keelelisest edenedemisest just noorte kirjandusliste ja keeleliste uuendajate arvele kirjutama, kui õiglasel tahame olla.

Kuid ka forsseeritud eurooplastekssaamise varjuküljed, mille peale vanemad kirjanikud algusest peale hoiatades on tähendanud, ei ole tulemata jäänud. Et väljast kõige pealt kõige moodsamat taheti võtta, sellega tehti liig suur hüpe, mida asteastmeline edenemine kuskil vaimupõllul karistamata ei kannata. Nagu Vene revolutsionäärid tsaari vembala alt pääsnud Vene rahvale praegu kõige moodsamad Euroopa riiklikud ja ühiselulised vormid kõige paremateks ja kohasemateks arvasid ja sellega praeguse Venemaa viletsa seisukorra löid, niisama tunneme meie praegusel ajal kirjanduslikul põllul valusalt seda hüpset abitust diletantismist ülimoodsusse. Meie kirjanikel, nende arvustajatel, lugejal publikumil puudub kasvamise ja arenemise-tee läbi täiusele viidud külanovelli ja -romaani, tõsiselt läbielatud romantismi, naturalismi, ajaloolise ja sotsiaalse romaani, mille aluselt väljamaal modernism oma sümbolistliku, futuristliku ja muude vooludega on välja arenenud. Meil kuulutati meie rahvusliku elu kõige algupärasem ala, külaelu, kohe mingisuguseks barbaarseks ja ajast jäänud asjaks, millega uue aja kirjanik enam ei hakka jandama; süvendatud ja vähegi omapärast linnakultuuri meil veel ei olnud — ja nii oli meie vormi poolest edendatud kirjandusele otsekohe sisu- ja verevaesuse pitsar otsaette vajutatud. Kirjanduse ja tema lugeja publikumi vahele oli ülepeas-

matu kuristik loodud. Mõni osa kirjanikke tundis ennast oma publikumist nii taevakõrgusel üle olevat, et ta lugejatel ainult poole peaauga arvas tegemist olevat (Henrik Visnapuu), teda enesele mingiks röpaseks lohemaoks ette kujutas, kuna publikum omalt poolt neist voolu kirjanikest aru ei saanud ega neist suurt ei hoolinud.

Oli olemas ainult üks keel, mille peal niihästi linnalase kui ka maamehe ees nõnda suudeti mängida, et mõlemad sellest aru said: see oli erootika ilm, suguelu iha.

Tähendaks öökulle Ateena kanda, kui kirjandusliselt vähegi haritud publikumile selgeks teha, et erootilised tunded ühed kõige vägevamatest tundmustest terves looduses ja inimestes on ja et need tunded kõigi aegade suurtele kunstnikkudele ja kirjanikkudele kõige tänulikumaid ja suursugusemaid aineid on annud. Kuid kirjanduslistes suurteostes on erootika suurelt osalt targu varjatud põhihefiks, mille ümber ennast täisväärtusline elu oma mitmekülgsusega ühiseks kunstimõjaks koondab. Palja ja alasti suguelu iseoma ette käsitlemine läheb keskpärase kirjaniku käes igavaks ja imaraks loomusunni kirjelduseks.

Nagu öeldud, seati juba „Noor-Eesti“ ajal teoreetiline kirjandus-eeskava niisugusena üles, et ainete puudusel meie modernidele ainult nii-ütelda rahvusvaheline erootika aineks jäi. Seda ainet ammutati iseäranis Prantsuse kirjanikkudelt Baudelaire'ilt, Verlaine'ilt ja teistelt ümberpanekute abil, seda ainet käsitlesid iseseisvates salmikutes nüüd juba vaikinud R. Lesta, Barbarus j. t. algupärastes salmikutes, J. Randvere oma proosalises Ruthis, Wilde ja tagasihoidlikult ka Fr. Tuglas, kuna temal ja iseäranis G. Suits'il erootika iialgi üldomineerivalt ei ole esinenud. Jaan Oksa patoloogilistes viirastustes ja Bernhard Linde „Heitlikkudes ilmades“ muutus erootika ilma mingisuguse viigileheta oma ürgloomalikkusesse. Sealt haaras erootika kinni „Siuru“, kelle lüüriline orkester kõik oma mänguriistad sellel ainel ära on proovinud Barbaruse mürtsuvast kontrabassist Marie Underi kandleni ja Adsoni pajupillise flöödini. Mis siin ilusat ja tugevat on öeldud, seda on teinud peasjalikult Marie Under oma keeva tõsiluulelise temperamendiga, osalt Visnapuu oma paremate lauludega ja Adson oma lihtsa armsusega. Mis siin veel Visnapuu oma erootiliste groteskidega ja J. Sempër oma kuuvalgese lamburiuulega ja terve rida hakkajaid ja jäljendajaid veel ümber ütlevad, on säärane imar kraam, mis juba isegi rohinoorte seas protesti elule kutsub, südame läikima paneb ja nõud-

mist äratub: pakutagu selle „lüürilise sokolaadi“ asemele ometigi kord ka „tugevat karbonaadi“, isegi „värsket sõnnikut“! H. Visnapuu on oma „Hõbedastes kuljustes“ ka seda viimast nõutud ainet katsunud produtseerida, kus ta Issanda kiituseks ropu suuga poriseb! „Hõbedastest kuljustest“ jääb selles osas ainult puukrapi login järele.

Moodsa võolu esindajad, kes nähtavasti tulpinud on „lüürilisest sokolaadist“, võtavad lüürikas ärasõtkutud kitsa erootika üles uutel mänguriistadel, pikemates novellides ja romaanis, nähtavas igatsuses, kord välja jõuda sellest vormitremimisest mingisugusele sisulisemale, kaaluvamale.

Selle poolest ongi huvitavad mitmed 1920. aasta proosatooted.

Kõige tüübilisemad selles suhtes on Milli Mallika (Hugo Raudsepa) ja Jaan Kärneri teosed „Imbi“ ja „Kõigest tugevam“.

Mõlemas teoses tundub, et siin on katsutud tõsiselt tööd teha. 140 suure lehekülje peale on paisunud Milli Mallika „Imbi“. Kuid kui palju on tal korda läinud neil lehekülgedel ära ütelda? Lahti ja vaba igasugusest ümbrusest, miliööst, on neiu Imbi ja kirjanik Heino Runo, nagu kuu pealt kukkunud, teineteise vastu oma hingega ja ihuga seotud, ja Heino Runo seletab muinasjutustuses oma ja teise tundmusi ja meeleolu. Kuid mis jõud sa neist tundmustest, paljastest tundmustest otsekohelel jutustamisel ikka ära jutustada, kui neist ei jutusta reaalsed asjad ja sündmused, milles need sündmused elus mitmetes variatsioonides esinevad ja peegelduvad? Nüüd aga on igal leheküljel kordumine kuni tüütuseni. Täna lamavad armastajad mererannal rohu sees kõrvuti ja vahivad sõna lausumata teineteisele otsa, homme istuvad nad neiu korteris sohva peal, kaelustavad ja suudlevad ilmotsata ja kõnelevad oma tundmustest, ülehomme tantsivad nad kuskil pidul, hoiavad teineteise piha ümbert kinni ja maitsevad puhast, abstrakset meeleolu, tundmust; kord on nad seltskonnas, kuid tingimata ikkagi mõnel pidul, ja kõnelevad. Heino Runo ütleb iseenesest: ma küsisin „terava ironiaga“, „olen huvitav“, „ma kõhatan paljutähendavalt“, „ütlen asjalikult ja kindlalt“ jne., kuid kuskil ei ole tõepoolest näha seda „teravat ironiat“, „huvitavust“, ei „paljutähendavust“ isegi kõhatamises, vaid kõik on labane, hall, värvitu, igav. Sagedasti ei sünni see kõnelemine ka sugugi realselt, vaid kujutatakse omale ette hingeline kahekõne ja kehalik kallistamine. Nagu näha, pretendeeritakse seal sügava psühholoogia peale. Siin ja

seal valgub ju sellest mõni säde, aga see kaob ära lihtsate animaalsete tundmuste korduvatesse kirjeldustesse ja tähelepanekutesse: Kas armastab mind neiu tõesti või mitte? Kas on mu oma tundmused kestvad ja eht? Kas ei ole kummardatav neiu vahest ebatruu, mina asjata armukade? Kas on ta veel puutumatu või käib ta läbi selle tsüünilise üliõpilase „Hansuga“, kes kolmas isik on selles igavas mina-romaanis, selle hoolimatu naistekütiga? Millas on paras silmapilk kõikide ettevalmistuste ja tundemärkide järele neidu hea tagajärjega suudelda, millal tohiks teda juba sülle võtta, ilma et ta pahandaks, millal ja kas üldse oma „saavutustes“ veel kaugemale minna jne. jne., kõik see läheb ühetooniliselt 140 suurt lehekülge läbi.

Peab ütleva, kirjanik on oma peakangelastes detsentne ja tagasihoidlik, ainult vastumängijas „Hansus“ lastakse kõlbluse valjad lodevamale; kuid kõik see ei päästa romaani. Ei päästa teda ka uued sõnad ja moodsad ütlemisviisid, millega iseäranis jutustuse sissejuhatus ja lõpp on garneeritud, kuna keskkoh, kus jutustaja vähe elavamaks läheb, need sõnad unuvad.

Ei või ütelda, et kirjanikul andi ei oleks, kuid igavese lüürika vesisel mõjul ei ole tervel pehmel süldil kuskil konti ega musklit — kõik on tundmuste mulin. Süüdi ei ole keegi muu, kui see kitsas ja umbkotti jooksnud äraiganud vool „kunst kunsti otstarbeks“ ainult erootilisel pinnal. On kaotatud iga reaalne elupõhi jalge alt, mis elu ja tema nähtused huvitavaks kunstiaineks teevad.

Sedasama tüübilist vooluhaigust põeb ka Milli Mallika teine 1920. a. suurem teos „Kirju rida“. See on kahtlemata pealiskaudsem, kuid vähem igav. Kerges följetonistiilis kirjutatud novelliketes on rohkem ümbrust, koloriiti, kuid keskpunktiks on ikkagi erootika. Nende peaheaduseks on, et nad lühikesed ja neist ruttu lahti saad.

Väga sarnane „Imbile“ on Jaan Kärneri „Kõigest tugevam“, niihästi oma aine kui kompositsiooni poolest, kuid siin on ometigi juba rohkem sisu ja reaalu. Selle jutu „Hans“ ei ole mitte nii abstraktne tundmus, nagu „Imbi“ unistaja kavaleer. Meie teame temast, et tema ikka meie planeedilt pärit, rööpast libisenud talupoeg kirjanduslik-kunstiliste kalduvustega, kes aga oma puuduliku hariduse pärast oma kalduvustega linnas läbi ei löö, ärakadunud pojana katkistes pükstes koju tuleb, seal oma noorpõlve romaani uuesti üles võtab ja keda pika „psühholoogia“ järele — jällegi võideldes mingisuguse Ahrimaniga kunstniku Aksel Parve näol — tema Ruth lõppeks ajtari

ette-tirib, kui ta kuskil provintsilinnas ajalehe toimetuses koha saab. Selgusetu probleemiks jääb viimse lause järele, kelle teenus on rutuliste pulmade tarvidus Ruthi juures, kas novellikangelase Hans Valuri või kunstniku Aksel Parve oma.

Nende kahe-kolme näituse järele ei ole vajadust väiksemaid selle voolu sünnitusi koguväljaannetes ja ajakirjades jälgida. Puudub neis ju enamasti iga kirjanduslik individualiteet.

Ka moodsast voolust pärit, kuid kunstiväärtusliselt kaugelt üle kitsast erootika psühholoogiast seisavad Friedebert Tuglase sümbolistlik-filosoofilised novellid, mis läinud aastal ilmunud, ehk küll varemalt kirjutatud. Ma nimetan ainult — kaks kõige paremat: iseraamatuna ilmunud „Maailma lõpus“ ja novellide kogus „Raskuse vaim“ avaldatud „Merineitsi“.

Friedebert Tuglas, kes erootilise voolu omalt poolt lillalise inferno sisse on mähkinud ja kes alati tundlik on kõige selle vastu, mis vananema kipub, moest välja läheb, ruttab nüüd, tahes või tahtmata, vananevale erootilisele voolule sümbolistlik-filosoofilist matusekõnet pidama oma „Maailma lõpus“. Fantastilises sõidus jõuab tema nimetu minakangelane maailma lõpule, iseäralikule saarele, kus lõhnata lilled ja lauluta, tummade lindude ja rumalate lambakarjade seas kaks inimsuse lõputüüpi asuvad: hiiglaneiu, ilus, avatlev, ürgjõuliselt himuline, ja selle kõrval hiigla-vanamees, mees-lõputüüp, kellest naistesugu jõu ja värskuse välja imenud, kes ainult targalt ja üleolevalt naeratab ja kes isegi enam armukadedust ei suuda tunda. Need kaks inimsuse lõputüüpi ei tarvitse ka enam kõnelda, neil ei ole keelt, — nende erootiline tundeelu on nii välja arenenud, et neil enam pikalevenitatud romaani, isegi mitte enam lühikest lüürlist salmikest, ei ühtegi sõna, ei nimegi oma isiku äratähendamiseks tarvis ei lähe, et oma tundmusi avaldada. Neiu vaatab võõrale ainult vaikselt otsa ja nad mõistavad seda ainukest, mis neil tarvis: ürgjõulist loodusväelist naiselikku andumist, kustumata himu alalist täitmist, mis esiti mehe, siis naise enda hävitab. Seda erootika tungi, mis sugusid külge tõmbab, mille hävitava kire taga aga sügav suguvaenus, hävituse-tung ja sünnitusvalu varitsevad ja vaevlevad — käsitleb Tuglas oma juba 1917. a. kogus „Saatuses“, nüüd iseraamatuna ilmunud novellis „Maailma lõpus“, mis oma moodi meisterlikult on kirjutatud. See on hiilgav kinolint. pealkirjaga: ainult täiskasvanutele. See on vormiliselt ja

sisuliselt töö, mis kahtlemata kõige parematele sarnastele ilmikirjanduses kõrvale võib astuda. Iseäralik maiusroog elumõistatuse kallal blaseeritud targutajatele. Üks igavene ühetooniline tundeilma *crescendo* kuni puhkuja lõhkemiseni. Himulik hiiglaneiu võtab osalt looduse enese emaspoole kaju — ja nii paisub tema surm otse looduse enesehävitamiseks, niipalju kui see iseäranis inimesesugu puutub. See õudne erootika ülemlaul tohiks vististi punkti panna puhterootikale meie luules. Seda üle lüüa enam ei saa.

Kuid, nagu öeldud, täiskunst mõjub ja valdab iga ainet käsitletes — ja sellelt seisukohalt tähendab „Maailma lõpus“ kirjaniku täiusele jõudmise teel suurt sammu edasi. Vahest on see kõige valmim töö, mis Tuglas loonud.

Võib olla, oma ülesehituse poolest vahest veidi allpool, aga oma aine laiuse ja meeldivuse tõttu vahest veel üleolevamat tähendab Fr. Tuglase teine novell „Merineitsi“. Vastolu puhta looduslise merineitsi ja naisterüvetaja ja ülekohtuse vägivalda-inimese Kaspar Punase vahel on otse põrutav. See toredalt kujutatud, vaeseid, abituud inimesi piinav, kehastatud ja demoraliseeritud kapitalismi-alg tüüp Kaspar Punane teeb inimeste elamise üksikul saarel nii jälgiks ja vastikuks, et mõistatuslik ja puhtasüdameline inimsuse tüüp Kurdis niisugustes inimestes enam oma sugulust ei tunne, vaid kannelt mängides merde läheb, järele merineitsile oma ürgkodusse, Suure Vete-ema sülle.

Siin on fantaasiat, siin on reaalselt elu, siin on sügavust, siin on probleemi, siin on — ühe sõnaga — kunst, seda tunnistan hea meelega.

Kadunud Jaan Oksa kirjanduslisest pärandusest on Artur Adson välja annud novellide ja miniatüüride kogukese „Neljapäev“. Siin leidub häid realistlikke pilte Saaremaa ja saarlaste elust, iseäraliselt novellikeses „Meestele vastuminek“. Kahjuks segavad Oksa tööde maitsmist tema ebaküps „filosoofia“ ja tema otse patoloogilised erootilised viirastused. „Filosoofia“ segab iseäranis „Neljapäevas“ ja haiglane erootika „Meestele vastuminekus“. Noored Saare naisterahvad, alatoitlusel verevaesed ja mustades korterites elavad räpased, põlevad ainult sugulistes kirgedes, kui nad sügisel Suurelt maalt laevaga koju tulevatele meestele vastu sõidavad. Seal näeb Oks igal pool vastikut lihahimu. Mitte ainult vastusõitvaid naisi ei kujutata toorehimulisteks, vaid isegi tee äärest üles lendav noor vares häbeneb oma sündimisloost, karjamaal kasvav kadakas on „himukas“, mereäärsed veest üleuhetud kivid on „väga alasti“, sügisese taevast võib näha „vettinud

häbistust“ ja „ülespoodud au“ ja vastu sadamasilla posti purustunud lained avaldavad temale „igavest tungi“, „nagu viskleks mõistuseeta emasekirg millegi tundmata-tugeva ümber“.

J. Oksa filosoofia, millest sagedasti nii paljutähendavalt kõneldakse, ei ole mingisugust kaju võtnud. Siin on tegemist ainult filosoofiliste kalduvustega, tumedate ütlustega, mis aga lühemateski sententsides ei ole lõpule mõeldud.

Nagu väliselt boheemkonnast lahkunud, nii on ka hingeliselt ennast mooduvoolest iseseisvaks katsunud teha Richard Roht oma romaanis „Minevik“. Kuid katse ei ole õnnestanud. „Rohelises momendis“ ja „Siurus“ viibides on Roht nii mõnegi üsna kena novellikese ja meeoleolu-pildi loonud, kuid neid meeoleolu-jupikesi kultiveerides reaalelust, nagu suurem osa voolumeestest, nõnda võõrdunud, et tal selle jaoks enam ei ole silma. Kirjanikul puudub tiheda ja mõjuva romaani kirjutamiseks kõik: intiimne elu ja looduse tähelepanemine, sügavam psühholoogia, stiiliühtlus, isegi järjekindel loogika.

A. Kivikas on oma sõjapiltide koguga „Verimust“ ka reaalsemale pinnale astunud, näitab sinnapoole tagasi kalduvat, kust ta oma „Sookaeltega“ nii paljutõotavalt algas. Kuid veel segavad puhutud fraasid ja pildid tunduvad sagedasti vähem nähtutena kui targutatutena.

II.

Iseseisvate kirjanikkude eesotsas sammub, nagu ennegi, O. Luts. 1920. a. on ta ilmutanud ühe pikema novelli „Karavaan“. Ka siin on mehe ja naise vahekordi kujutatud, aga tõesti sügavalemineva psühholoogiaga, nii et elavat osavõtmist äratavad need inimesed, kes arusaamatuses teineteist armastavad, endid piinavad, omale elu nagu karavaaniga reisides kõrveks muudavad, õnnelist oaasi otsivad, aga ei leia.

Väga ilus on O. Lutsu väikene muinasjutt „Nukitsamees“, väike karvane ja sarvenukikestega poisike, kelle metsa eksinud lapsed koju põgeneses metsakollide korterist enesega kaasa toovad, kes kultuuri-inimeste seas elutsedes oma metsiku iseloomu kaotab ja harilikuks inimeseks muutub. Selle muinasjutu põhimõtte käib nagu vastu Tuglase „Maailma lõpu“ põhimõttele. Kuna seal inimese isik oma lõpmatul arenemisteel ära sulab loodusesse, on siin just ümber pöördud: inimene oma kultuuri mõjul

muudab looduse täisväärtusliseks. Ka Inderlini reisikirjeldust võib, nagu kõiki Lutsu töid, huvitusega lugeda. O. Luts on kahtlemata meie kõige loetavam kirjanik. Ja viljakas on ta. Tema töödest on mitmed teistes trükkides ilmunud ja tsükluale Kevade I, II, mis 1920. a. kolmandas trükkis ilmusid, ja „Suvele“ on selle aasta algusel järgnenud „Tootsi pulm“, kuid see ei käi enam 1920. a. tööde hulka.

Tiheda naturalistliku novelliga „Epp“ esineb Mait Metsanurk. See otse anakronistlik nüüdsele ajale kirjeldatud lihtne teenija tüdruku elulugu on omal viisil hästi kirjeldatud ja näitab, kuidas tulpinud ollakse „sokolaadist“ ja tagasi igatsetakse tõsielusse. „Epp“ on otsekui Juhan Liivi „Punasoo Mari“ laiendatud kujul, liht inimene, kes ainult teistele elab ilmas ja ise oma jaoks elult midagi ei nõua.

Mats Mõtslase „Hans Tohver“ on selle autori endiste rahvajuttude („Kraavitjad“, „Kusta Poland“) sarnane. On vist juba aeg, kus „sokolaadi“ soetajad ka niisuguste toodete peale vähem kõrgilt alla vaatama hakkavad, mis küll mitte oma vormiga ja veidi pealetikkuva õpetlikkusega neile ei imponeri, kuid millest nad sisu asjus õppida võivad.

1920. a. jutukirjandus seisab siis kõigi tundemärkide järele teatava murranguaja eel: kuulduv hütud mingi elulisema ja olulisema juurde. Ollakse tulpinud igavesest abstraktsest meeolust, mis käib meil ebaõigusliselt firma all „kunst kunsti pärast“. Õieti on deviis „kunst kunsti pärast“ enesepettus. Seda ei ole õieti olemas. Kunstil ja kirjandusel on ikkagi oma otstarve. Meie „kunst kunsti eest“ sõdijad toonitavad ise alatasa, et nende kunstil on otstarve: meie rahva kultuurilise tasapinna tõstmine, inimese peenendamine. Seda tarvet tunnistatakse isegi riiklikult nii tähtsaks eduteguriks, et kirjanikke ja nende töövõimlust riiklikult tuleb kindlustada.

Selle vastu ei saa vaielda. Ja just sellelt seisukohalt tuleb kirjandusliku voolu muutuse tundemärka aina tervitada. Sest mis tähtsus on rahvusliselt ja riiklikult niisugustest peenendatud tundmustega inimestest, nagu „Imbi“ kangelased, kes teojuetult rohus lamavad ja oma tundmusi analüseerivad, kuna ümbrusest nende juurde kostab vikati luiskamine, langevate rohukaarte sahin — keev töö, mille peale nad kui millegi prost asja peale alla vaatavad. Näidake meile inimesi nende tundmuses, töös ja teos, meie oleme tüdinud igavestest Pulma-Jüridest.

A. Jürgenstein.

Lembitu surm¹⁾.

Lembit langes lahingus Viljandi all²⁾ madisepäeval, 21. septembril 1217; selle juures ei ole kahelda. Küll tuleb aga kahelda, kas ta surm niisugune olnud, nagu Läti Hendrik kirjeldab. Läti Hendriku andmeid tuleb arvustusega võtta: kergesti satuvad eksitusse sündmuste kirjeldajad-silmanägijad, seda teame kahjuks oma aja sündmustest väga hästi. Eksitused olid enam võimalikud vanal ajal, kus teadete saamine ja kontrollimine palju raskem kui nüüd.

Läti Hendrik ütleb Paala lahingust kõneldes: „Veko, Roboami vend, tundis ära Lembitu, ajas teda taga (persequutus est eum), tappis ta, riisus temalt rüü; teised lõikasid tal pea ja viisid kaasa Livooniasse.“ „Ja langesid seal-samas (ibidem) teised Sakala vanemad Vottele, Manivalde ja väga palju teisi (cum aliis quam plurimis).“

Katsume seda sõnumet nii võtta, kuidas ta siin seisab, ning vaatame arvustades, kas sündmus niisugusel kujul oli üleüldse võimalik.

Lembit oli 6000 mehe juht, Eesti ülem sõjaajal ja maleva peajuht — princeps et senior; tema ümber Vottele, Manivalde ja palju teisi vanemaid.

Sakslaste liiduvägi tungib kolmes kolonnis peale. Peab arvama, et Lembitu maleva vastavalt kolmes osas sõdis. Eesti maleva parem tiib, millel asus Lembit ise staabiga, tuges (praeguse Rattama) järve-äärsele mäerinnale. Sakslased sihivad kohe lahingu algusel peajõud, eriti raske, üleni soomustatud ratsaväe (3000 väljavalitud meest!) Eesti maleva keskrühma peale, murravad, seda taganema sundides, kiirelt keskelt läbi ja võtavad Eesti maleva parema tiiva „kahe tule“ — tangide vahele. Kogu Eesti maleva parem tiib ühes väejuhatajaga raiutakse maha.

Eesti väejuhatas asub, ähvardavat katastroofi märgates, oma pahema tiivaga sügava ümberhaaramise manöövri ja saavutab alguses häid tagajärgi, sest liivlased, kes sakslaste väe paremal tiival, surutakse oma positsioonidelt, tõrjutakse taganema, ja nende väejuht Kaupo langeb.

1) „Lembitu surm“ on katke mu kõnest „Lembitu strateegia“ — peetud E. Kirjand. Seltsi koosolekul 2. mail 1920, — nagu endisedki: „Lembitus Vytamas“, „Rattama kalmed“ (E. Kirjandus 1921 I, III). Mõned siin lühidalt mainitud asjaolud leiavad täielisemat selgitust kõne teistes osades, mis alles ilmumas.

2) Rahvasuu järele nimetan ma seda lahingut edaspidi Paala lahinguks.

Kuid kiiresti appi toodud Saksa reservid,¹⁾ — mille hulgas eriti nimetatud saksilased, — löövad eestlased tagasi ning likvideerivad — sakslastele väga hädaohlikuks muutuva — eestlaste ümberhaaramise-manöövri.

Kuidas on see nüüd võimalik, et Lembit, kui sakslased ratsaväega olid keskelt läbi murdnud ja Lembitule selja taha läinud; — kuidas oli see võimalik, et Lembit põgenes, nii et Veko temale järele jooksis (persequutus est eum) ja siis põgeneja tappis?! Kus olid siis Lembitu kaaslased? Lahingus ei jäeta ju peaväejuhti üksi, kelle juures ju harilikult „staap“ ja märgid — lipp. Lembitu malevast langes ju vaid 1000 meest, — nii et 5000 üle jäi. Ei jäeta ju niisugust meest kui Lembit üksi, Lembitut, kelle vastu sakslased kõige paremad väejuhid välja saatsid. Oletagemgi, et Lembit üksi jäi, siis ei põgene aralt niisugused sõjamehed kui Lembitus Vytamas. Igatahes ei põgene nad niisuguse mehe eest nagu lätlane Veko! Kes oli siis see Veko?

Läti Hendrik ütleb: Veko oli Roboami vend. Kes oli siis Roboam? Ajaraamat lausub temast, et Roboam ühes Läti Hendriku enesega Beverini kantsis olid, kui eestlased kantsi 1208 piirasid. „Nende hulgas oli Roboam, üks vahvamatest; see astus alla vaenlaste sekka ja lõi nendest kaks maha ja pööris tervena ja vigastamata tagasi kantsi kõrvalisel teel, jumalat kiites selle erilise au eest, mida Issand temale üles näidanud paganate kallal.“

Kuna Läti Hendrik muidu üksi Läti vanemaist nimepidi kõneleb, kõneleb ta siin pikalt ühe lihtsa lätlase lihtsast teost, kes kaks vaenlast-eestlast maha lõi ja siis vargsi tagasi pööris kantsi, kus Läti Hendrik ise varjul. Mis mõte on sel Roboami teol? Ta ei mõjutanud sugugi eestlasi, kes lätlastele rahu pakkuma olid tulnud ja, ajaraamatu järele, „muusikat kuuldes kantsilt, sõdimise seisma jätsid“.

Roboami tegu on täitsa tähtsuseta mehe tähtsuseta juhtumine, — ainult selleks raamatusse raiutud, et Roboamist juttu teha ja võrdlemisi ebatõelisel, hoopleva viisil: ta lõi kaks eestlast maha! Siin on väljaspool kahtlust, et Läti Hendrik oma tuttavat liht lätlast tahtis ajalooliseks teha tänuks sõpruse eest.

Selle liht lätlase Roboami vend on Lembitu surmajätk Veko — niisama liht lätlane — ei vanem ega muu asja-

1) „Lembitu strateegias“ arendan üksikasjaliselt Paala lahingut — ja Lembitu manöövrit Rattama nurmedel.

mees. Ka siin on selge Läti Hendriku püüd oma tuttavat jäädavalt ajalosse raiuda teoga, mis enese küljes lausa ebatõelise hooplemise jälgi kannab: Lembit jooksis tema ees ja laskis ennast vastu hakkamata tappa! Paistab igaühele silma Veko põhjuseta meelega ülistamine — ja Lembitu meelega alandamine.

Niisama hooplevalt kõneleb ajaraamat Veko surmast, teda ebaülistades. Venelaste vastu 1218. aastal sakslastega ühes sõdides „langes keegi Veko, kes 9 venelasega üksi võitles — seljaga vastu puud tugeses“.

Siin on hoopleva, ebatõelise kirjelduse tundemärgid silmapaistvad: üks — 9 vastu! Selle juures ei varusta Läti Hendrik Veko't sugugi määrsõnaga „üks vahvamatest“, — mille ta andis vennale Roboamile. Häbelikult, nagu vabandades nii tühja asja pärast, ütleb temast Läti Hendrik „Letthus quidam Veko“ — „keegi lätlane Veko“!

Kõigest selgub, et ajaraamatusse „sissekiilutud“ jutt Vekost on fabula¹⁾, Läti Hendriku luule, oma sõprade Roboami ja Veko auks¹⁾. Oli ju Läti Hendrik ise, ajaloolaste ühemeelse arvamise järele, liht munk, kes liialdatud aukartusega kõneleb ülemusest — ja nähtava hea meelega lätlaste võitudest ja eestlaste lüüasaamisest, — milleks tal mõnigi kord tõeolu väanata tuleb. Ajaloolisi ebatõelisusi, eriti ristiusu auks, leiame Läti Hendriku ajaraamatus õige sagedasti.

Toome mõne näituse. Üks värskelt ristitud liivlane sureb (1,10); „kui ta oli koolnud, siis nägi üks vast-ristitu — 7 penikoorma kaugusel, kuidas selle hing inglitelt kanti taevasse“.

Üks vaga, Sifridi nimeline munk sureb — Holmis (7,9). Kui temale puusärki valmistatakse, satub üks kaanelaud ühe jala võrra lühem kui tarvis. Kui lisalauda tahetakse lappida, nähakse, „et endine laud oli pikenenud mitte inimese, vaid Jumala teol, nii et laud nüüd hästi kõlbas puusärgile“.

Kõik see on pia fraus — vaga vale jumala auks. Seda peab Läti Hendrikut lügedes arvesse võtma ja sündmusi ajaloo-kriitilisel valgustusel vaatlema.

Väga sarnane Roboam-Veko loole on teine sündmus 1212. aastast (15,7). Sakslaste ühendatud sõjakäigust Järvamaale kõneldes lausub Läti Hendrik: „Ja läksid kaks lätlast Paike ja Dote ühte külla, ja äkitselt tormasid nende

1) Ettekande puhul Eesti ohvitseride klubis 4. X. 1920 tähendas muude hulgas kindral Lakoner: Puht-sõjatehniliselt vaadates ei ole ühtegi kahtlust, et jutustus Lembitu tapmisest Veko läbi on fabula.

kallale üheksa eestlast ja võitlesid nendega kogu päeva.“ — See sündmus on käega katsutavalt ebatõeline — lätlaste auks!

Need Roboam-Veko ja Paike-Dote lood Läti Hendriku ajaraamatus selgitavad kirjutaja püüet näidata, ajaloolise ebatõe arvel, lätlasti vahvana eestlastega võrreldes: üks üheksa vastu! Ühtlasi paistab siit välja nõrgema viha tugevama vastu: Läti Hendriku enese sõnade järele „olid lätlased enne ristimist alandlikud ja põlatud ja kannatasid palju häda liivlastelt ja eestlastelt“.

Seitsmest vaatevinklist tuleb hinnata Läti Hendriku kirjeldusi lätlaste hirmsatest vägitegudest eestlaste mail, — muidu saame hoopis ebatõelise kujutuse sündmustest. Nii tuleb hinnata ka Lembitu tapmise kirjeldust Veko käe läbi.

Lembit langes ja suri, pidi langema, kui sakslaste soomustatud ratsavägi, keskelt läbi murdes, Lembitule selja tagant peale tungis. On arusaadav, et ka Lembitu kaaslastel Vottele ja Manivalde ja palju teisi langesid, — sest niikaua kui mehed Lembitu ümber elus, kaitsesid nad oma princeps'i ja senior'i — oma ülemjuhatajat — see on sõjakomme. On põhjust arvata, et 1000 (1400) langenud eestlastest suurem osa just Lembitu ümber — parema tiiva ümberpiiramise tõttu — surma said.

Sakslased olid Eestimaa, eriti ka Sakala, 1215. aasta lepingu põhjal, luurajaid, spioon-ristijaid täis külvanud: Lembitu maleva iga liikumine ja üksiku väejuhi ja rühma seisupaik oli neile teada. On arusaadav, et sakslased hästi kavatsesid plaanil lahingu kohe võitluse algul otsustasid — Lembitut ühes staabiga hävitades. Lembitu maleva ei olnud mitte löödud. Lembitu põgenemine ei olnud tegelikult võimalik.

Asudes Paala lahingusse ei võinud Lembitul teadmata olla, millega tal siin tegemist. Tema endised sõjalised operatsioonid ilmutasid meile, et ta välispoliitilist olukorda soodsa strateegilise situatsiooni kujundamiseks oskas hinnata.

Lembit teadis, et tema vastu Viljandi all oli väljas, võttes osa lahingu juhtimisest, mõjus diplomaat ja sõjatundja krahv Albert von Lauenburg, ligisugulane Daani kuningakojaga ja selle kaudu Novgorodi vürsti hõimkonnaga: sel ajal oli veresugulusel diplomaatias väga suur tähendus¹⁾. Lembitul oli teada, et Albert von Lauen-

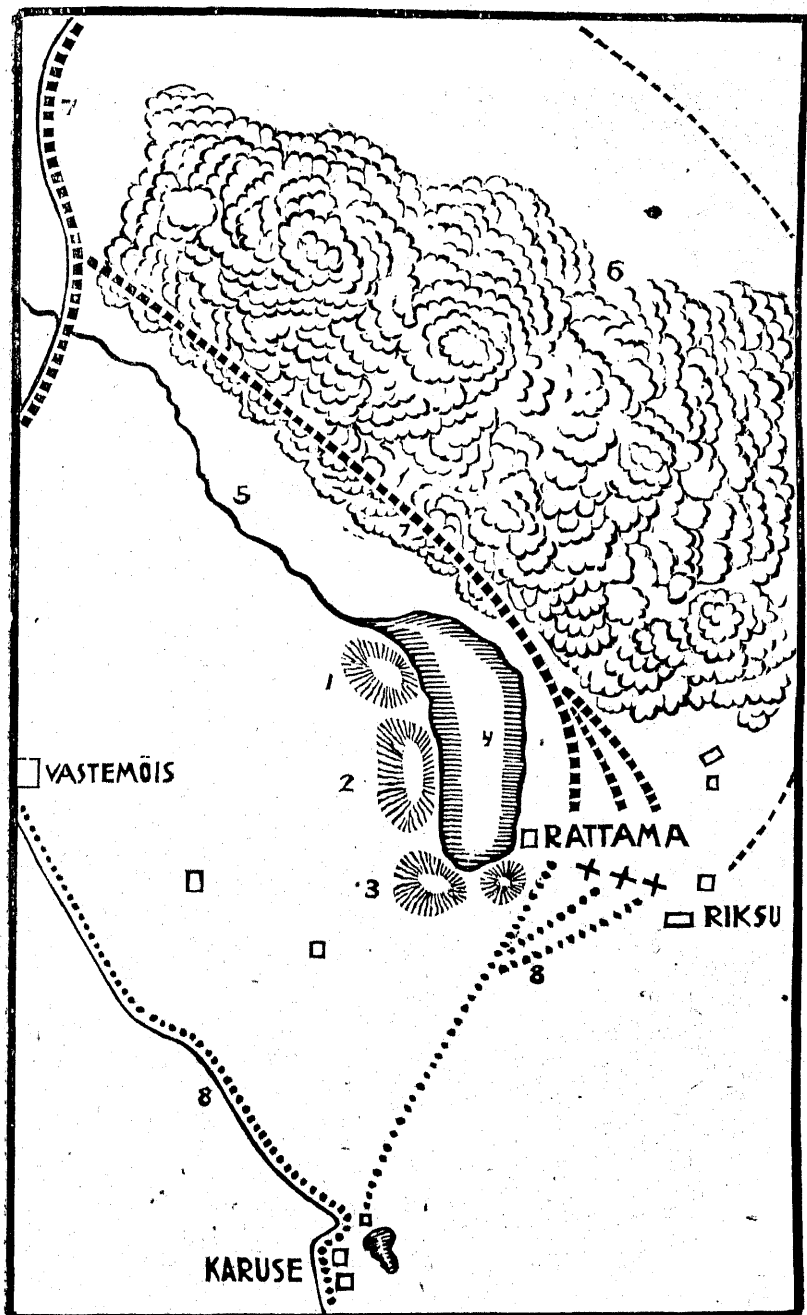
1) Krahv Albert von Lauenburgi ema oli Daani kuninga Valdemar II õde ja Valdemar I tütar. Valdemar I ema oli Novgorodi Vladimir II vennatütar; Daani kuninga Valdemar I naiseks oli Novgorodi valitseja Vladimir III tütar. Novgorodi Vladimirist tuligi nimi Valdemar Daanisse ja Saksasse (Script. Rer. Liv. p. 214 l).

burgi mõjul Daani kuninga kardetav merevägi saarlasi kinni hoidis, et nad ei saaks Lembitule appi tulla; saarlased olid endistes Lembitu suurtes sõjamaanoovrites ikka ustavalt toetanud Lembitu paremat tiiba veeteede kaudu.

Kahtlemata oli krahv Albert von Lauenburgi osav diplomaatia see, mis halvas Lembitu ustavaid liitlasi — Novgorodi venelasi ja leedulasi, et nad ei saanud appi tulla. See on Läti Hendriku eksitus või tolle aja Saksa väejuhatuse eksiarvamine, et Lembit malevaga Leoles viivitades venelasi ootas. Ei võinud Lembitul teadmata olla, et venelased ei tule, ja Lembit teadis ka küll vist, kes venelasi diplomaatiliselt halvas. Seda ootamist nõudis Lembitu uus „äraootav“ defensiivne taktika, mis täiesti eranes ta endisest sõjapidamise-viisist ja — väga üllatas Lembitu taktikaga tuttavaid Saksa väejuhte. Need seadsid end sõjavalmis juba Läti-Sakala piiril ja liikusid määratuma ettevaatusega Viljandi poole — Lembitule vastu. Lembitu muutunud äraootamise-taktikale oletasid sakslased — nendega ühes Läti Hendrik — põhjuseks ootamist venelaste peale. Ma olen teisel selgitanud, mis Lembitut võis sundida uuele taktikale ja Rattama nurmi valima lahinguväljaks.

Ei tarvitse olla sõja-eriteadlane otsustamiseks, et Lembitul Paala lahinguväli (Rattamal) oli ette plaanitatud. See ei olnud mitte juhuslike kokkupõrke paik, vaid oli ette kavetatud: Lembitu sõjakunst sundis sakslasi lahingut seal kohal vastu võtma, kus see Lembitule kõige soodsam näis. See asjaolu kui ka lahinguvälja sõjageograafiline iseloom annab põhjust Lembitus, Paala lahingu kavatsejas ja sooritajas, tähelepanemise-väärt sõjatundlikka omadusi eeldada, mida meil ennegi juba paaril puhul juhus oli tõestada.

Lembit teadis, et tema vastu sakslaste tegevaks ülemväejuhatajaks oli Bernhard von der Lippe, kuulus ja osav kuninga Heinrich Lõvi generalissimus, kes palju lahinguid löönud tublide vastastega Saksimaal — võitjana. Ta teadis ka, et Bernhard von der Lippe, kauemat aega Liivis viibides, hästi oli tundma õppinud eestlasi ja Lembitu sõjaktikat ja tema nõrku külgi. Lembit teadis, et tema vastu oli väljas osav ja kogenud väejuht, Liivi sakslaste Mõögavendade-ordu meister Volkwin, kel suur usaldus ja võim käes, kel suured, kõige täielisemad sõjariistad ja rikkalik sõjavarustus ning kelle käsutada suur väljavalitud sõjavägi ja tugev, hästi soomustatud ratsavägi, tolle aja „tankid“, kes juba ennem kord, 1211, eestlaste ridadesse segadust toonud.

Rattama kalmed ja lahinguväli 1217.

Numbrid tähendavad: 1. Kõrgemägi. 2. Pikkmägi. 3. Kirikumägi.
 4. Järvsoo Rattama all. 5. Kobro-Lemm-jõgi. 6. Mets. 7. Lembitu
 maleva tee Leholast. 8. Saksa väe tee Viljandist Rattamale.

(Vrdle Rattama Kalmed. Eesti Kirj. nr. 3, 1921.)

Läti Hendriku järele oli sakslaste liiduväe hulgas umbes 3000 „väljavalitud meest“, „et erant ex eis fere tria milia virorum electorum“. Väljavalitute all tuleb mõista hästivarustatud ja koolitatud „löögikolonne“. Kui palju sakslastel väge üleüldse oli, seda ei ole öeldud. Võib arvata, et sakslastel siin igatahes enam mehi oli kui 1212. aastal Tartu-Järvamaal sõdides, kus neid oli „4000 sakslast ja niisama palju liivlasi ja lätlasi“, s. t. kokku üle 8000 mehe. Nii siis peab arvama, et Paala lahingus 15—20.000 sõdijat tegevad olid. Paala lahing oli sellega oma aja kohta suur lahing.

Lembitu sõjavarustus — olgugi siin Balti rannal õige sarnane teiste rannamaade (Rootsi, Daani) omadele — ei saanud seekord täieline olla, sest daanlased, kes eestlastele vahel täienenud sõjariistu muretsenud, olid, sel puhul vastase osaval diplomaatial, eestlaste vastu töötamas; niisama puudus Vene toetus, mis kahtlemata mitte üksi sõjaväelises abis, vaid ka varustuses seisis.

Eestlased olid sel ajal üleüldse vaesemaks jäämas, eriti sakalased ja ugalased. Endine jõukuse allikas, Lõuna-Eestile tähtis (Pihkva-)Novgorodi-Riia-Väina kaubatee, mis eestlastele võimalusi andis rikkalikuks kauplemiseks, oli täiesti sakslaste käes, eriti nüüd, kus nad endale Otepää kindlustanud. Algas ju tüli eestlastega selle tähtsa kaubatee pärast (L. H. 12,8). Aga ka Põhja eestlased ja saarlased olid vaesenemas. Ei suutnud saarlased enam endiselt (Sigtuna võtmise aegadel ja ennem) tähtsaid kauba-mereteid Balti meres oma võimuses pidada: rootslased ja daanlased võtsid merel enam ja enam võimust. Rootslased olid endale asutanud mere-toekoha Läänemaa rannal (Viigis). Daanlased kindlustasid end mere valitsemiseks Saaremaa rannal ja Tallinnas, ning võtsid ikka enam oma alla Lääne-Euroopa kaubatee üle Tallinna Novgorodiga, mis eriti talvel, kui ainuke jääst vaba rand, Eestile suure majanduselise tähtsusega oli. Ja nüüd veel sõda järjest ligi 10 aastat! Vahet pidamata on möllanud sõda 1208. aastast peale Eestis — eriti Lõuna-Eestis — ära kurnates maa ja takistades viljakat tööd ja kaubitsemist. Isegi Läti Hendrik ei saa tagasi hoiduda haledusest, kirjeldades laastamist Eestis, mida näinud oma silmaga: „See on viljarikas ja väga ilus maa, seal on laiad tasased väljad.“ „Sel ajal oli aga Kareda küla väga ilus, suur ja rahvarikas, nagu kõik külad Järvamaal ja kogu Eestimaal, meitest sagedasti laastatud ja põletatud“ (15—23).

Jõukas Ugaunia (Võru- ja Tartumaa) on täiesti halvatud varaliselt ja sõjaliselt ja eraldatud Sakalast ja muust Eestist — olles 1215. aastast peale Saksa okupatsiooni all, mille need Pihkva venelaste abiga seal maksma pannud (Novgorodi venelased olid Lembitu sõbrad). Ugalaste puudumine Paala lahingus — kuna nad muidu sõjakäikudel ikka ustavalt Lembitu pahemat tiiba toetanud — annab ennast Lembitule nüüd rusuvalt tunda, nii puhtsõjalises kui ka ainelises suhtes.

Ei saanud Lembitul ka teadmata olla, et sakslasi ja teisi ristiusulisi Paala lahingus õbutamas oli fanaatilisele ristisõjale tema vastu — vägev usumees praost Johannes Riiast. Enam kui keegi teine tundis Lembit, keda Läti Hendrik perfidissimus, „kõige usuvastasemaks“ hüüab, tundis tema, et Paala lahingul ei tule võitlus mitte üksi paremate söödamaade pärast, vaid kahe järsult lahkumineva ilmavaate vahel. Praost Johannes oli paavsti esindaja. Nagu saatuse kiuste sattus olema Rooma toolil paavstiks Innocentius III (1198—1216), vägev ja võimuvaldne mees, kel suured kavatsused olid Balti riikide kaudu kogu suure Venemaa kohta ja isegi Tatari võimu suhtes. See paavst oli annud kirjaga 1210. aastast suured eesõigused Mõõgaordule eraldi eestlaste maa kohta, mis sõjakaid rüütliid pidi kihutama sõtta eestlastega juba suure saagi pärast: eestlastelt võidetud maad pidid jääma täieliselt Mõõgaordu meestele, ilma aru andmata piiskopile, kuna Liivis ainult üks kolmandik rüütlitele sai — piiskopi armust.

Paavstid tundsid end kohustatud nende rüütliite vastu: Saksi ja Vestfaali rüütliid, kes nüüd Baltiasse asunud, olid kannatanud paavsti heaks. Friedrich Barbarossa (1152—1190), kes paavstiga vihaselt võitles ja võistles võimu pärast, võttis temale truuduse murdjalt ja paavsti poolehoidjalt Saksi Heinrich Lövilt ja sellele sõbralistelt rüütliitelt maa ja varanduse ning kihutas nad (1183. aastal) maalt välja. — Neile andsid nüüd paavstid head tasu Liivis ja Eestis, neid õnnistades ja läkitades „ristisõjale“ „paganate“ maale. Võimuhimuline paavst Innocentius III tegi 1210. aastal erilise kingituse rüütliitele, kes Eestis sõdimas ja sinna sõdima lähevad: kõik maa, mis nad võidavad, jääb rüütliitele.

Arusaadav, missugust hoogu see andis sakslastele, kes nüüd suuremal arvul kui ennem koondusid väeridadesse võitluseks eestlaste vastu — rikka Eestimaa saagi lootuses. „Neid tuli õhinal, suurte hulkadena,“ nagu Saksa ajaloolased kirjutavad.

Ka suguvend Kaupo „ise“, liivlaste vanem ja kuningas (quasi rex), oli Paala lahingus Lembitu vastu väljas.¹⁾ Sakslased ei olnud liivlaste ustavuse peale mitte hoopis kindlad. Mitmel puhul lausub Läti Hendrik: liivlastel olla ikka salasobimusi eestlastega. Peale Lembitu suurt võitu oma vastaste üle 1211. aastal löövad liivlased isegi mässama — nähes Lembitu mõju tõusvat ja sakslaste oma langevat. Koguni Kaupo ajab sel puhul sõrad vastu — Saksa üle-meelsusele, ja nõuab, „et ristiusu iket liivlastele kergitataks“.

Aga vahepeal on sakslaste jõud tuntavalt kasvanud sissetoodud rüütlike poolest — ja Kaupo saab jälle nendele ustavaks. Ja kui katkul kolletasid surmale 1211. a. lõpul eestlastele sõbraliste liivlaste vanemad, Dabrel ja Ninne, laieneb Kaupo mõju nähtavasti liivlaste seas. Paala lahingus pidi nüüd Kaupo autoriteet kõiki liivlasi ühte hoidma ja neid sõdima kihutama.

Nii on ka ordumeister Volkwin isiklikult Paala all lahingust osa võtnud, kuna seniseid sõdasid eestlaste vastu Võnnu pealik (vogt) Bertold juhatas, sest et Volkwin tihti väljamaal viibis sõjalist abi kogumas. Aga Paala lahingut peeti väga tähtsaks, — vastane oli kardetav Lembitus Vytamas, — sellepärast tõid sakslased kõik oma mõjusamad mehed välja. Krahv Albert von Lauenburg-Orlamünde oli ülemjuhatus antud — mitte üksi välispoliitiliste sihtide pärast, vaid kahtlemata pidi krahvi kõrge mõjuvõim piiskopi ja ordu teravat vahekorda ja hõõrumisi vähemalt Paala lahingu puhul ära hoidma, et loodaks kindel ja üksmeelne front Lembitu vastu.

Nii siis: vägevad võimud, paremad sõjajõud, mida Euroopa tol ajal tundis, nii diplomaatia kui väejuhatuse ja varustuse suhtes, olid Paala all Lembitu vastu väljas! Läti Hendriku kirjeldusest paistab selgesti, kui tähtsaks tol ajal Paala lahingut peeti²⁾.

1) Kui Kaupo ennem kord — 1204. a. — kõhelema hakkas Saksa poolehoidmise kasus, nähtavasti sündmuse mõjul Wisby linna alla, kus piiskopi „rüütliid“ lepingumurdlikelt Eesti kaubalaevade kallale kippusid, — siis võtab piiskopp Albert Kaupo ühes Saksamaale vürstide ja kuningate juure võõrsile ja viib lõpuks ka kõtkvõimsa paavsti Innocentius III juure: see suudleb Kaupo't, kingib talle sada kuldkuuldnat (meie rahas niisama palju miljonid) ja endise paavsti Gregoriuse oma käega kirjutatud piibli. — Osavad poliitikamehed mõlemad need Lembitu vastasrinna organisaatorid, nii piiskopp kui paavst, kes abinõusid ei valinud ja Kaupo't raha ja meelitustega ostsid! Ega muidu Balti ajaloolased piiskoppi „Suureks Albertiks“ ei kutsuks.

2) Ka Seraphim (Livländische Geschichte) märgib seda Läti Hendrikust Paala lahingu puhul.

Lembit teadis võitlusse astudes, kui raske situatsioon, tundis, mis oli kaalul. Liitlaste toetusest ilma, kaotades Daani heatahtliku neutraliteedi, ei võinud Lembitul lootusi olla vaenlasi lüüa, millega ta seni, nagu nägime, hakkama saanud.

Oli seegi nagu saatuse juhe, et just Lembitu ajal pidi Mongooli hõimude geniaalne valitseja Dsengis-khan (1206—1227) võimul olema, kes ühelt poolt venelasi Põhja pakku kiilus Soome hõimude hääbeks, teiselt poolt eestlaste surmavõitlusel Novgorodi venelasi, Lembitu häid liitlasi sõjas ja poliitikas, teisale kiskus, nende võimu rammestades.

Lembitul võis lootusi olla — mitte lüüa saada. Aga nagu meiegi aja strateegid, pidas Lembitus Vytamas rahva katastroofilisel hetkel paremaks võitlust kõige hooga vastu võtta ja ennem langeda kui argset alla andes või taganedes ennast sundida häbistavatele kapitulatsioonitingimustele.

Lembit langes; kaotus oli suur. Aga Lembitu maleva ei olnud mitte löödud: 6000 mehest langes ainult 1000 (Alnpeke järele 1400). Kolme päeva pärast pakub Lembitu vend Unnepeve (Önnepäevä) rahu, palub uuendada rahu, mis tehtud kahe aasta eest (1215. aastal). Sakslased võtavad pakkumise nähtaval healmeel vastu. Lepitakse õige kiirelt kokku: kapitulatsioonist ei ole juttugi. Eestlaste maleva läheb ka sellelt võitlusväljalt auga. Kuid langenud on Lembitu, ja see on raske hoop kogu maale.

J. Luiga.

Kaks Muhu muinasjuttu.

(Igakülast).

1. Ännames¹.

Vanaste, nii kui vili oli lõegatud, nii ollid ännamed latsis². Viljapeksu aal³ (= aegas) nähtud neid iga õhta päele pääva luoja. Nüid üks naene ja poeg läksid mõisa ja ännames tuln ja sis naesterahvas lasn⁴ änname maha, üteln: Võta nii palju kui jumal soole⁵ annab. Ja vili oln änname kääst maha kukkun ja siis poeg uo⁶ emale üteln: Lähme toome kotto kotid ja lähme toome ää⁷ nisu. Ja läin tuon kotid. Selle aa sies ännames põletas ää nisu, oli paljas põlen tuhk moas.

2. Kodokõija.

Üks vana soldat oln Paegüla⁸ mõisas Märjama likki⁹. Séal suo raba iare päal uo üks vähike koht. Ja seäl selle

kohja¹⁰ peremes olli alisen¹¹ et kodoköija¹² köia [=köija] iga üöse seält müõdas, rikkuda täma une rahu. Siis juhtun üks Muhu kalames. Muhu mies üteln et sellega soab varsti valmis. Kalames jäen üöseks sõnna. Üöse kodoköija tuln untidega, undid järel. Kodoköija juosn¹³ üles puu otsa untide iest. Kalames läin, katla ahelad oln kää¹⁴, neid raputan korra. Nõnna kodoköija pistn rabase, undid järel, ja undid murn ää tесе¹⁵ ja süön tесе perse. Ja oln kodoköijast lahti.

Märkused. ¹Ännames = hännamees, pisuhänd (om. änname, os. -mest). ²Latsis = platsis, kohal. ³Aal = ajal. ⁴Lasn (mitte lassn) = lasknud. ⁵Söole = sinule. ⁶Uo = on. ⁷Ää = ära. ⁸Paegüla = Pae(n)küla mõis ja vald Märjamaa kihelkonnas. ⁹Likki = ligi. ¹⁰Kohja = koha (nim. koht). ¹¹Alisen = kurtnud, kaebanud. ¹²Kodoköija = kodukäija. ¹³Juosn = jooksnud. ¹⁴Kää = käes. ¹⁵Tese = teise. — Rasvaselt trükitud tähed tekstis tähendavad tugevat astet.

A. S.

A. Grenzsteini müüdavus.

4. Kõrtsiküsimus.

2

Paljud kõrgete kohtade peal olevad riigivõimu esitajad olid kohaliku külarahva suureks rõõmuks igasuguse kahjutasu maksmise vastu kõrtside kaotamise eest kangete jookide müügi monopoli sisseseadmisel meie juures. Ajaleht „Postimees“ ühes Saksa ajalehtedega astub kõrtsiomanikkude kaitseks üles ja kuulutab, et mõisnikuseisusel õigus on kahjutasu nõuda kõrtside kinnipanemise eest ja et ta peab oma õigust kaitsma. Ajaleht „Postimees“ unustab ennast sedavõrd, et leiab selle kõigiti korras olevat, kui alamad oma vanaaegsete õiguste kaitseks valitsuse vastu üles astuvad („Postimees“ nr. 117 ja 201). Ma katsusin mitu korda sel või teisel kujul „Postimehe“ kirjutuste peale vastata, aga tsensor ei lase mul sõnagi ütelda. Kui valitsus kõrtsid kinni paneb, ilma et ta nende endistele peremeestele iseäralist tasu annab, siis teeb ta „Postimehe“ lugejate arvamise järele, mis nende kirjutuste lugemisel tekkinud, suurt ülekohtu, kuid ometigi on see arvamine vale.¹⁾

1) „Post.“ 117 n-ris kõneldakse ajakirjanduse ülevaate all kõrtside sulgemisest. Muu seas seisab seal: „Meie meelest ei oleks see iseenesest mitte halb, kui rüütelkond ehk mõned muudki ringkonnad oma õiguste peest igatahes julgesti välja astuksivad. Sest riik ei nõua ju millalgi, et

Vastikust äratavad meis ka need kõrvutipanekud, mis „Postimees“ mõnikord teeb ja mis esimesel vaatlemisel tahavad paista, kui oleksid nad juhtumise asi. Hiljuti oli ajalehes „Postimehes“ (246. n-ris 9-st novembrist s. a.) teade uue ministri ametisseastumisest.

Mõni rida allpool jutustab seesama ajaleht, kuidas Viini linnas mingisugune härg keisri juure tahtnud pääseda. Säherduses sündmuste üksteisele lähendamises ei näe meie tsensor isegi mitte „Postimehe“ toimetaja taktipuudust, rääkimata veel niisuguse kõrvuseadmise kõlbmatusest.¹⁾

5. Soome asjad.

Sellest ajast peale, kui hr. Tõnisson ajalehe „Postimehe“ toimetajaks on, leidub lehes isesugune osa, milles Soome asjadest kõneldakse. See osa, nagu näha, ei käi tsensori alla. Selles osas peetakse süstemaatilist kihutust valitsuse vastu. „Postimehe“ lugejate enamus peab vististi mõtlema, et valitsus Soomega ülekohtuselt talitab, kui ta sellele kõiksugu viletsust kaela saadab. Kõik abinõud, mis valitsus Soomes tarvitusele võtab, seatakse „Postimehe“ veergudel vale valgusesse. Karistused, mille alla Soome ajalehed langevad, nimetatakse „Postimehes“ (nr. 241 s. a.) isesuguse nimetusega „irvitav surnu päälü“,²⁾ kusjuures pikalt ja üksikasjaliselt sellest kõneldakse,³⁾ kuidas soomlased meeleavaldusi valitsuse vastu toime panevad.

Jäle on „Postimehe“ 115. n-rist lugeda jutustust⁴⁾ inimesest, kes ennast kindralkuberneri teenistusesse pak-

kodanikud oma majanduslised õigused rüütliku meele pärast käest ära annaksivad.“ Edasi tähendatakse, et „Post.“ ka selle vastu ei ole rääkinud, et mõisnikud ilma igasuguse tasuta jääksid. Peaasjalikult sõditakse seal aga selle viisi vastu, kuidas mõisnikud oma kõrtside allesjäämise kasuks töötavad jne. Nr. 221 kordab neidsamu mõtteid ja avaldab rahulolemist selle üle, et kahjutasu küsimusest õiguse küsimus on saanud, mida kohus otsustab, mitte aga ametikohad.

1) „Post.“ 249. n-ris on teise lehekülje keskmise veeru üleval otsas teade uute ministrite ametisseastumisest (Peterburis), kolmanda lehekülje joonealuse „Seda ja teist“ raasukeste seas jutustatakse, kuidas Viinis tapatalli viidav härg lahti pääsnud ja keiserliku lossi hoovi jooksnud jne. Kõrvuseadmist ei või juttugi olla.

2) „Post.“ nr. 241: „Soomemaalt. Helsingist. Ajalehtede kinnipanemise tagajärjesid kirjeldab „Uusi Suometar“ pikemas kirjas. Kuopios peeti parajasti ajakirjanduse pidustusi, kui linna mõlemate lehtede kinnipanemise sõnum, nagu irvitav surnu päälü pulmasaali ilmus. Sõnum ajas piduliste meeled tasakaalust ära“ jne.

3) Ainult neljas reas.

4) Harilik sõnum.

kunud, ise aga terve rea kuritegude toimepanemises süüdlane olevat, nimelt murdvarguses, vägivalda tarvitamises oma naise kallal, kõlbluse vastu eksimises, tulesüütamises, tapmisekatses jne. Gümnaasiumi kooliõpetaja Oskar Kallase, „Postimehe“ kaasomaniku, isikus on sel lehel kaastööline, kes sagedasti Soomes käib ja sellepärast Soome oludega tuttav on; ja „Postimehe“ lugejad usuvad jutustusi Soome oludest. Nende jutustuste järele ilmub venelane Soomes mingisuguse toore despoodina. Professor Kaigorodovit ja tema seltsilisi sõimab „Postimees“ (nr. 233) lihtsalt ilma keeleta (umbkeelseteks) venelasteks.¹⁾

II. Tsensori erapoolikus.

6. Tsensori erapoolikus ajalehe „Postimehe“ kasuks.

Kui tsensori ametit „Postimehe“ väljaandja ja toimetaja peaks, siis võiks tähendatud lehe kasud vaevalt suurema hoolega kaitstud olla, kui praegustel tingimustel. Mina olen juba 20 aastat Eesti ajalehe toimetaja, aga niisugust kära ja sõimu, nagu praegu „Postimehes“, ei ole ma üheski lehes leidnud. Selle poolest ei tunne „Postimees“ piirisid ja tsensor ei kitsenda selle lehe vabadust. Seda tõendab tsensor ise. Mina tahtsin „Olevikku“ märkuse mahutada selle kohta, et ajaleht „St. Petersburger Zeitung“ hiljuti kirjatüki avaldas, milles ajalehte „Postimeest“ kiideti. Tsensor kustutas 15. novembril s. a. minu märkuse „Olevikust“ maha ja kirjutas kõrvale ääre peale otsuse: „Keeld on „Oleviku“ kallale tungimiste ärahoidmiseks, millede üle „Olevik“ mitu korda on kaebanud.“ Kui aga „Postimees“ soovib „Oleviku“ kallale tungida, siis ei või tsensor keelata. Hr. tsensor tunnistab õigeaks, et „Oleviku“ kallale on mitu korda tungitud. Selle poolest on tsensorigil muidugi õigus.

Kõik, mis ajalehele „Postimehele“ kuidagi ei meeldi, iseäranis tähendused tema toimetuse poliitika eksliku vaate, avaldatud valeteadete, ülekohtuse teiste kallale tungimise kohta, keelab tsensor alati „Olevikule“ ära ja niisuguse järjekindlusega, et igale Eesti lugejale see silmanähtavuseni arusaadav on. Sajad õiendused „Postimehe“ kirjatükkide peale, mis rahva hulgast minu kätte tulevad, ei võinud tsensorigil keelu pärast „Olevikus“ ilmuda, ka mitte

1) Seal selsab: „Mehed . . . olivad . . . „Iduni“ poolt saadetud, keda aga umbkeelsed venelased ei mõistnud“, jne. . . .

kirjavastuste all. Inimesed, kes kirjutused saatnud, pärivad nende trükkimise üle järele. Lugejad ei näe õiendusi ilmuvat ja saavad aru, et tsensor ei luba midagi „Postimehe“ vastu kirjutada. Linnas saadakse küll trükikoja teenijate kaudu tsensori tegudest teada. Mul tuleb tihti õiendusi ja parandusi ajalehte „Postimehesse“ saata. Peale väheste erandite ei trüki „Postimees“ minu parandusi ära. Seda „Olevikus“ ära märkida ei luba tsensor mulle iialgi.

Kuid tsensori mure ja hool „Postimehe“ eest läheb veel kaugemale. Nagu ma tean, sai „Postimehe“ toimetaja hr. Tõnisson lehe omandamiseks ja trükikoja sisseadmiseks tarvismineva raha Eesti pastoritelt, iseäranis pastor Reimanilt. Iga tähenduse selle kohta, olgu see ka kõige asjalikumal toonil kirjutatud, kustutab tsensor „Olevikust“ tingimata maha. Hiljuti ilmusid „Postimehes“ pikad kirjutused pastor Bergmanni poolt, milledes nende autor kiidab uuesti kokkuseatud Eesti kirikulaulu - raamatut ja muu seas tähendab, et h-rad pastorid „hiiglatöö“ lõpetamiseks, s. o. kirikulaulude kogu kokkuseadmiseks oma tervist j. m. on ohverdanud. Ma tahtsin „Olevikus“ väikese märkuse avaldada selle kohta, et „Postimehe“ tõendust vaevalt sõna-sõnalt tuleb mõista, et hingekarjased vististi armastusega oma tööd tegid ja et neid selleks ka hingekarjase kohusetunne sundis. Minu märkuse kustutas tsensor muidugi maha.

Teated Eesti üliõpilaste korporatsiooni kohta „Olevikkudes“ on tsensori poolt kõvasti keelatud. Isegi abirahade õiglusest jagamisest üliõpilaste vahel ei tohi sõnagi ütelda. Pea kõik Eesti üliõpilaste korporatsiooni liikmed on „Postimehe“ kaastöölisteks.

Praegusel ajal kogub pastor Hurt Eesti muinasusu ja rahvaluule aineid, pastor Eisen — rahvalaulusid, J. Jung — Eesti arheoloogilist materjali, üliõpilane Küle — arvustiku andmeid joomise kohta, J. Reichmann — andmeid kuritegevuse arvustikuks, Rebmann — teateid Eesti asunikude üle väljaspool Baltimaad jne. Kõik tähendatud isikud avaldavad lehtede kaudu üleskutseid lugejale rahvale ja annavad kogutud materjali üle aru. Mina korjasin kahel viimasel aastal ajaloolisi andmeid eestlaste elust ja sain lühikese ajaga kümme köidet materjali kokku; aga ühel ilusal päeval kustutas tsensor minu märkuse kogutava materjali kohta maha ja ei lase mind sellest asjast enam kõnelda. Ma ei saa isegi seda teatada, kas ma veel materjali kogun või mitte. Töö jäi muidugi soiku, kuid kogutaval materjalil ei puudu ajalooline huvitus.

Mitmeti on raske tsensori viha all olla. Mis võib trükikoda teha, kui ükski käsikiri enne kolme kuud tsensori käest tagasi ei tule? Kes soovib viha all olevale trükikoja omanikule tööd anda, kui iga teine trükikoda võib tellimise kolm kuud varem täita.

Toon näituse selle tõenduseks, kuidas kohalik tsensor mõnikord mind kui toimetajat karistab, oma tsensorivõimu tarvitades.

Läinud sügisel viis „Postimees“ oma tungimistega minu kallale asja niisuguse äärmuseni, et ta tunnistas minu ausa nime ilma seaduste kaitseta olevat. Jutuajamisel selle üle väikeses ringkonnas avaldasin ma arvamist, et Eesti tsensori asi — omasugune terra incognita — võib lõpuliikult lahendamist leida ainult sel puhul, kui kohused mõne Jurjevi ülikooli professori, küpse inimese ja isamaalase peale pannakse, kellel tuleb tsensorina töötada Eesti abilise, või kui Jurjevi ja Tallinna tsensored üksteise koha peale üle viiakse. Sellest jutuajamisest ja minu arvamistest sai meie tsensor teada. Kätemaksmist oodates panin ma temale järgmise ajalehe „Oleviku“ numbriga jaoks materjali kolm korda rohkem ette, kui ühe numbriga jaoks tarvis läheb, ja kõige ilmsüütumalt materjali. Tsensor kustutas nii palju maha, et materjali vaevalt ühe numbriga jaoks üle jäi. Niisugune valjus tsensori poolt kestis seni kui meile teade tuli uue sisemiste asjade ministri ametisse määramistest. Ainult siis saatis tsensor mulle paar „Oleviku“ numbrit ilma keeluta tagasi. Aga novembrikuu keskpaigas läks tsensor uuesti valjaks. Allpool-järgnevas punktis toon mõned näitused selle selgitamiseks, kuidas meie tsensor lubab minu vastu kirjutada. Ma konstateerin siin ainult seda, et ta mulle ei luba ainukestki sõna oma kaitseks ütelda. Seda ei või muidugi mitte erapooletuks tsensori kohuste täitmiseks nimetada, seda rohkem, et peale seda, mis öeldud, tsensori kohused võivad kergesti asja anda põhjendamata valjuseks.¹⁾

1) Nende ja teiste kaebuste ja süüdistuste pealiskaudsel lugemisel võiks vahest arvata, et hr. J. isikus väiklane, kiusleja ja kätemaksumuline hing peitub. Oma äranägemise järele võin tõendada, et see õige ei ole. Olen hra J-ga 15 aastat päev päeva kõrval pea külje külje vastas ühiskondlikus ettevõttes töötanud ja ka era-asjus on meil tegevist ja kokkupuutumist olnud. Seal võib juba inimest tundma õppida, ja mälestused, mis ma sellest ajast kaasa võtsin, on kõige paremad ja sügavale lugupidamisele sundivad.

Hr. J. on akadeemilise haridusega mees, praegu ülikooli õpetooll. Pealtnäha tihti koreda koore all peitub õiglase meel ja soe süda. Olen näinud, kuidas tema vastu intrigeeriti ja ta selle peale ainult kurvalt

7. Tsensoeri erapoolikus on ajalehe „Oleviku“ ja tema toimetaja vastu sihitud.

21. veebruaril 1899. aastal pidasin ma Jurjevi karskuseseltsis kõnet Baltimaa kõrtsipidamise-õiguse tekkimisest, kusjuures ma mööda minnes puudutasin selle maa olusid enne sakslaste siiatulekut ja päriselanikkude eestlaste ennastalgavat kodumaa kaitsmist. Järgmisel päeval seisis ajalehes „Postimehes“ teade,²⁾ nagu oleksin mina oma kõnes muistsete eestlaste võitlust sakslastega kujutanud ja nagu oleksin ma sel puhul soovi avaldanud, et praegused eestlased oma esiisade eeskujul teeksid, teiste sõnadega: vemb-lad pihku võtaksid ja sakslaste kallale tormaksid. Viibimata saatsin ma „Postimehe“ toimetusele õienduse pöörase süüdistuse puhul; aga „Postimehe“ toimetus teatas lehes minu ja karskuseseltsi eestseisuse õienduse peale, et „Postimehe“ referaadis toodud sõnu „ei jätnud ta ka mitte ilmutamata.“³⁾

naeratas. Tööga ülemäära koormatud ja väsinud, ei kaotanud ta isegi raske saatuse lõökide all hingelist tasakaalu. Suure töövõimega oli tugev kohusetunne ühendatud. Et see viimane oleks lasknud teda tsensori ametit pidades „Postimeest“ pehmete kinnastega paitada, seda ei lase tollaegsed eeskirjad ei ka „Postimees“ ja selle toimetuse liikmetelt saadud teated kinnitada. (Vaata ka Gr. oma tunnistus pt. 8.) Kui vähe Gr-i kaebtused ja palved tsensori asjus põhjendatud olid, näitab see asjaolu, et Ülem trükivalitsus tsensori keelud põhjendatuks tunnistas, Gr-ile luba ei annud tsensori kustutatud asju trükkida, isegi tema „Eesti küsimust“ „Olevikus“ pikema harutuse alla võtta ja kõik kaebtused tagajärjeta jätta. Tagakiusamise mõtte on Gr. endale ise pähe suggereerinud (v. lõpu).

Pean seda märkust asja õieti mõistmiseks tarvilikuks.

2) „Post.“ nr. 43 (mitte 98): „Karskuse Sõbra“ eilasel kõneõhtul jutustas hr. Grenzstein vanemast ajaloost, ja seletas, et eestlased sakslaste siiatulekul valju vastupanemisega õieti on teinud. Oleksivad nad hääga alla heitnud, siis oleks sakslaste võiduhimu neid venelaste vastu edasi viinud ja sõdades viimseni ära hävitanud, nagu see liivlastega olla sündinud. Kõneleja soovis, et praegused eestlased esivanemate otsusest eesmärki võtaksivad.“

3) „Post.“ 45. n-ris õiendab „K. Sõbra“ kõnede juhataja M. Lembit, et Gr. ei ole oma kõnes praegustele eestlastele mitte soovitanud „eesmärki“ võtta. Toimetus lisab kõnelemist kuulnud toimetuselikme tähenduse sellele juure:

„Kõne pidamisel tähendas herra Grenzstein juba oma jutustamise algusel selle pääle, nüüdsed haritud eestlased ei oskavat mitte nii hästi otsustada kui mele esivanemad, ja tuli kõne lõpul uuesti selle juurde, et selleaegsed eestlased imekspanemise väärt poliitikalise küpsusega otsustanud, millest meil õppida oleks. Herradel võib ehk asja olla avaldatud mõtteid seletuste varal õiendada, kuid mele teade ei või selleks mingisugust põhjust andnud olla. Sest herra Grenzstein kõneles üleüldiselt küll ajaloolistest rahvaste liikumistest, mele lehes avaldatud lõpuotsust aga ei jätnud ta ka mitte ilmutamata.“

— u —

Sellele järgneb Gr-i „õiendus“; tema ei ole soovitanud „eesmärki“ võtta jne.

Ma hakkasin asjast südilt kinni ja siis trükkis ajaleht „Postimees“, et piinlikust seisukorrast pääseda, „J. Ploompuu“ allkirjaga märkuse ära, milles ta teatas, et hr. Grenzstein vägivalla tarvitamist muidugi ei mõtelnud, ehk küll võimalik on, et ta sellest kõneles.¹⁾ Oletame isegi, et kuskil sarnaseid mõtteid avaldati; aga sellest ei järgne veel, et tsensor tohiks lubada niisuguseid mõtteid trükkis avaldada. Antud korral ei ole hr. Jõgever mitte ainult lasknud hukkamõistmise-väärilisi mõtteid trükkis ilmuda, vaid ajalehetele pealegi võimaluse annud valetateid tõena avaldada, kindlate õienduste peale vaatamata. Ajaleht „Postimees“ võib mind jumal teab milles süüdistada, sest et tal säärasel korral, tänu tsensori järeleandlikkusele, täielik sõnavabadus on.

(Järgneb).

A. Kruusberg.

Mõned lisandused Paul Undritzi eluloole juure.

(E. Kirj. 1920 nr. 11/12 lhk. 355—360.)

Paul Undritz sai Valga linna Eesti koguduse õpetajaks Villem Reimani järele, kes 1890. a. sügisel lühemat aega samas ametis olnud, ja jäi sinna kuni oma surmani. Ta suri 1. detsembril 1897. a. ja maeti Valga linna surnuaiale. Väikese, tol ajal suuremalt osalt linna vaesemast rahvakihist koosseisva koguduse õpetajana pidi P. U. õieti alandlikkudes tingimustes elama. Koguduse korraldus arenes P. U. ametisolemise ajal võrdlemisi edukalt: ehitati õpetajamaja, milleks iga-aastased näitemüügid enne P. U. aluse pannud ja tema ajal lisa andsid, loodi iseseisev koguduse korraldus. Jutlustajana oli P. U-l temale omase rahuliku ja kaine laadi ja kõneviisi tõttu esialgu teatavaid raskusi koguduse liikmete poolehoidmise omandamises. Oli ju para-

1) Kohalik Saksa leht oli „Post.“ märkuse „omal viisil“ tõlkinud ja avaldanud. „Post.“ 46. n-ris öendab Gr. asja. J. Ploompuu lisab sellele omalt poolt juurde:

„Ei ole ma teadnud, et hr. Grenzstein nõu oleks andnud sakslaste vastu „võidelda“. Et „Postimehe“ sõnum Saksa lehte võõrilt tähendusega on tõlgitud, ei sünni esimest korda.

Saksa lehe võõrilt tõlkimise läbi on mõte enam veidra kui raske tähenduse saanud. Kui eestlased Saksa lehe lause mõtet mõõda esivanemate tegevuse „mustriks“ võtaksivad, siis ei peaks nad sõna ega sulge tarvitama, vaid vibupüssid ja viskodad välja otsima, ja seda ei ole hr. Grenzstein küll vist mitte mõtelnud.“

jasti enne teda Villem Reiman suure hoo ja tulega umbes paar kuud aega Valgas esinenud; iseäranis oli Rudolf Kallase suurejooneline, kuju- ja jõurikas, laialisi rahvahulkasid kokkutõmbav jutlustamine veel elavalt meeles (Rudolf Kallas oli Valgas õpetajaks 1884.—1887. a. alguni; tema järel Friedrich Lezius, 1887—1890, pärastine usuteaduse professor Saksamaal). Ometi võitis Paul Undritz aegamööda südamed oma tõsise asjalikkuse ja õiglase otsekohesusega.

Väljaspool otsekohest kogudusetööd oli P. U. võrdlemisi tagasihoidlik, ei seisnud aga Eesti seltskondlikust elust, niipalju kui seda sel ajal Valgas oli, mitte eemal. Võimalik, et pikaline haigus tema aktiivset tegevust rohkem halvas, kui kõrvaltvaatajad seda näha võisid.

1897. aasta algul ja suvel puutusin ma, noore üliõpilasena oma koguduse õpetajat, kelle juures leiris olin käinud, ja Eesti Üliõpilaste Seltsi vilistlast vaatamas käies, Paul Undritz'iga mitu korda kokku. Suvel oli ta juba õige haiglane. Mõnikord oli meeleolu nähtavasti rõhutatud. Mäletan, kuidas ta kord tähendas, et ta, ehk küll juba vanaduse poole kalduvas eas, ikkagi veel oma üliõpilase-aegseid võlgasid ei ole jõudnud ära tasuda ja ei tea, kas enam jõuabki seda teha, sest tervis minevat allapoole.

Eesti üleüldiste püüete vastu tundis P. U. sooja osavõtmist. Hea meelega jutustas ta mõndagi endistest avaliku elu sündmustest ja tegelastest. Muu seas oli iseäranis huvitav P. U. seisukoht A. Grenzsteini vastu. Kui kõne oli A. Gr. iseäralistest väljaastumistest Eesti rahvuslismõtte vastu viimasel ajal, siis rõhutas P. Undritz, et tema küll A. Gr. teguviisiga enam nõus ei saa olla, kuid ta teab ka, et Gr-l on alati oma põhjused, miks ta nõnda või teisiti talitab, ja sellepärast ei mõista ta teda enne hukka, kui ta tema enesega ei ole kõnelnud. On „Olevikus“ mõni võõrastust äratav kiri ilmunud, siis astub ta Tartus käies Gr. poole sisse, et tema motiivisid teada saada. Pean tunnistama, et see seisukoht nooresse üliõpilasesse, kes Eesti elu alles eemalt vaatles, õige sügavat mõju avaldas. Kui vähe on meie avalikus elus enne ja pärast Paul Undritzit suudetud tõusta sellele kõrgusele, kus vaadete ja teede lahkuminekul teisiti mõtlejal ausaid motiivisid ustakse olevat ja teise hukkamõistmisel kõige suurema ettevaatlikkusega talitatakse.

Viimaks olgu veel tähendatud, et Paul Undritz üks Eesti Üliõpilaste Seltsi asutajatest 1883. a. oli ja otsekoheka eestseisuse liikmeks — kirjatoimetajaks valiti. Järgmisel

poolaastal (1883 II) oli ta seltsi esimees. E. Ü. S. arenemise kohta on P. U. iseäranis mõju avaldanud seltsi kodukorra kokkuseadmise läbi, milleks ta endise kinnitamata seltsi „Vironia“ praktikast aastate jooksul välja kasvanud ja teistelt üliõpilaste ühendustelt laenatud materjali läbi töötas, korraldas ja ühisesse süsteemi viis. Kui suur töö 1883. a. sügisel seltsi koosolekul oli läbi harutatud ja vastu võetud, saatis P. U. ta teele järgmise sooja sooviga, nagu protokollis loeme: „Meil on nüüd kindlad seadused, saagu nad ka nõrkemata täidetud!“ P. U. kokkuseatud kodukord kannab muidugi oma aja nägu ja on tarvis olnud temast aastate jooksul mõndagi kõrvale jätta ja muuta. Ometi võib ütelda, et E. Ü. S. kodukorra kohta maksab otsus, mida P. U. surma puhul andis tähtsam Eesti avalik tegelane, nimelt, et „sellest kodukorrast suur armastus meie rahva püüete vastu välja paistab“. Võib juure lisada: armastus, mis oma andeid oma aja võimaluste piirides tarvitanud praeguse Eesti aluste rajamiseks ja kinnitamiseks tõsisel tööl ja kannatlikkuses, mille juures püüdeid tiivustamas ei võinud olla usk sarnase tuleviku sisse ligemal ajal, mis nüüd paljudele iseenesest mõistetava viljana näib rüppe kukkunud olevat. Paul Undritz oli üks neist Eesti kodu ehitajatest, kes tööd tegid vaiksuses ja alandlikkuses, ilma et enese teenustele otsekohe hinda oleksid määranud ja enesele kohta nõudnud ajaloos; kuid seal, kus Eesti iseteadliku elu allikate juure püütakse tagasi minna otsekohele tõe otsimisel, jõutakse teiste seas ka Paul Undritzi vähenõudliku, tõsist lugupidamist äratava kujuni.

J. Köpp.

Killud.

Eesti ärkamiseaja tegelaste koosolek 11. septembril 1878.

„Hurt omalt poolt oli aus ja tõsine töötægija, kelle töö jäädawat vilja kandis ja kannab; aga ta ei olnud politika elus osav, nagu ta ise seda tunnistas. Mida kawatseb tema Eesti elus? 1878 pidas ta kirikherra Eisenschmidt juures vaikist koosolekut, millest 18 suguwenda osa võtsid, et sihilisi küsimusi rahva püüdumistes seletada. H. Jannsen ja J. Kurrik kirjutasivad protokoll, mis minu hoiu all seisab. Nagu Hurt mulle ise teatas, oli ta 15 punkti üles kirjutanud, ilma et tal mahti oli, neid ligemalt läbi katsuda

ja kaaluda.“ (A. Grenzstein, Kod. korrald., lhk. 45; waata ka tema Herrenkirche, lhk. 123, ja Politika Aabits, lhk. 9.)

Siin on selle koosoleku protokoll C. Treffneri paberitest leitud ära kirja järele.

Ära kirj.

Koosolek

Tartus õp. W. Eisenschmidt'i juures 11. septembril 1878.

Kokku oliwad tulnud:

1. koolm. J. Adamson;
2. " G. Blumberg;
3. õp. W. Eisenschmidt;
4. stud. K. A. Hermann;
5. õp. J. Hurt;
6. redaktor J. W. Jannsen;
7. stud. H. Jannsen;
8. õp. M. Jürmann;
9. apteeker Jürwetson;
10. köster J. Kapp;
11. Dr. Kreutzwald;
12. koolm. J. Kurrik;
13. stud. M. Lipp;
14. koolm. C. Niggol;
15. Dr. Rosenthal;
16. kaupm. Tammann;
17. Dr. M. Weske;
18. köster H. Wühner.

Koosoleku presidendiks walitsedi — (pääle Dr. Kreutzwaldi, kes seda ametit wanaduse nõrkuse pärast enese pääle ei wõtnud) — õp. J. Hurt.

Protokolli kirjutajateks walitsedi: koolm. J. Kurrik ja stud. H. Jannsen.

Sel koosolekul arwati hääks järgmised

Otsused.

Alguspunkt. Meie püüame Eestirahvast harida waimu poollest tema loomulise põhja pääl, nimelt tema omas emakeeles. Sellepärast oleme meie kõigele Saksastamisele ja Wenestamisele wasta. Rahwakoolis, s. o. walla- ja kihelkonna-koolides, õpetatagu emakeeli. Siiski

pole meie sugugi sellele vastu, et Eesti lapsi wõõrakeele koolidesse saadetakse, kui wane-
mad soowivad ja jõuawad.

Lisa. Elu tarwituste pärast wõib külakoolis pois-
lastele Wenekeele algusõpetust anda. Aga
iga muu wõõras keel peab waidlemata küla-
koolist wälja jääma.

I Meie kohus on oma emakeelt harida selle läbi:

1. et ise tema grammatikat uurime;
2. et rahwa kõnewiisi teraselt tähele paneme;
3. et ennast wõõrakeele asjata sõnakäändude eest hoiame.
4. et plaani järele uusi sõnu sünnitame, kuhu tarwis.

II Meie kohus on, Eesti kaunist kirjawara jõudu mööda kaswatada ja halwa kirjawarale vastu seista seeläbi:

1. et — kes oskab — ise kirjutame;
2. et Eesti Kirjameeste Seltsi toetame;
3. et osawaid kirjamehi, kui tarwis, awitame.

III Meie kohus on Eesti koolide edendamiseks tööd teha. Iseäranis peame

1. Eesti Aleksandri-kooli elule säädida awitama;
2. tuleb soowida, et tema - wäärilisi koolisid igasse maakonda saaks;
3. on tarwis, et ka linnadesse Eesti koolisid ehitatakse.

IV Iga haritud eestlane peab ennast oma rahwa liikmeks, s. o. Eestlaseks tunnistama ja ei tohi mitte oma sugu salgades ennast Saksaks ehk mõneks muuks arwata.

V Meie peame püüdma, et Eesti-keel ka haritud Eesti perekondades aegamööda ka kodukeeleks ehk kõnelemise keeleks saaks.

VI Meie soowime, et kõik kõrgemad ametnikud meie maal — õpetajad, kohtumõistjad ja tõised awalikud ametnikud — Eesti keelt õpiksid ja oma Eesti keele tundmise poolest eksami teeksid.

VII Meie soowime Tartu uniwersiteedi pääle täielist proh-
wessori õpetustooli, Soome-sugu keelte ja iseäranis
Eesti keele ja Eesti wana aja uurimiseks.

- VIII Meie kohus on Eesti rahwa wanu mälestusi plaani järele korjata ja kirja panna.
- IX Meie peame waimu põllul soomlastega enam tutwaks saama ja sõprust selle poolest enam ja enam kinnitama. Iseäranis oma emakeelt harides peame selle pääle waatama, kuidas Soome-keeles lugu on ja mis säält õppida wõime. Üleüldse on soowida, et õpetatud Eestimehed Soome-keelt õpiksidwad.
- X Meie oleme südamest ustawad ja tänulikud Wenekeisri alamad.
- XI Ametlik keel, nimelt rahwa kohtudes ja muis asjaajamistes rahwaga meie maal olgu Eestikeel.
- XII On soowida, et Wõru praoskonnas koolis ja kirikus Tallinna keelemurre pruugiks saaks.
- XIII Ewangeliumi usu kirik on meile rahwa-kirik ja saab meist auustatud ja omas töös edasi aidatud, ilma et meie selle juures tõistele usutunnistustele kuidagi wiisi liiga tahaksime teha.
- XIV Meie soowime, et edaspidi palju Eestimehi uniwersiteedi wäärilist õpetust saaks ja siis niisugusid mehi igasugusesse ametisse saaks.
- XV Meie soowime ja püüame, et talurahwa seisus ka maapäewa õigusliseks saaks.
- Lõpepunkt. Meie auustame iga seisust ja rahwast eneste keskes ja eneste kõrwal ja tahame nendega rahu elada ja tööd teha.

J. Kurrik.

Harry Jannsen.

Toimetusele saadetud kirjandus.

Suomen puolustuskySymys ison- ja pikkuvihan välisenä aikana, 1721—1741. Kirjoittanut Einar W. Juvelius. Historiallisia tutkimuksia II, julkaisut Suomen Historiallinen Seura. Kokkola 1919, Kokkolan Kirjapaino O.-Y. 224 lhk.

Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja — Journal de la Société Finno-Ougrienne XXXVII. Helsinki 1920.

- Vabastatud sõjameeste häälkandja Invaliid. 1. aastakäik. Toimetus ja talitus Tartus, Külütri uul. nr. 3.
- Uudismaa. Noorsoo ajakiri. Kolmas aastakäik. Toimetuse ja talituse aadress: Tartu, Riia tän. 2.
- Eesti Kirjastajate ja Raamatukaupmeeste ühingu Põhikiri. 8 lhk.
- Baabelirahva järeltulejad. J. Paala. Kirjastus „Kaldi“ Tallinnas. 56 lhk.
- Jüri Waht: Vandelased. Poem asunikkude elust. J. Zimmermanni trükikoda Tallinnas. 44 lhk.
- F. V. Mikkelsaar: Laviin. Dramaatiline anarkism 4 vaatuses, 6 pildis. Tallinnas 1920, A. Keisermanni raamatukaupluse kirjastus. 92 lhk.
- A. Kruusberg: Esiilsade enneajalopline õigus. I: Perekond. Ilmunud „Eesti Kirjanduses“ 1920. 116 lhk.
- You can't break up Hungary! Without breaking laws of nature. Hungarian Geographical Institute Budapest, Ujpesti rakpart, 1919.
- Short notes on the economical and political geography of Hungary by Count Paul Teleki, professor of geography. With maps and diagrams. Printed by V. Hornyánszky Budapest, 1919.
- Some economical facts about Hungary. Hungarian Geographical Institute Budapest, 1919.
- Quelques réflexions critiques sur l'essai de N. P. Comnène „La Terre Roumaine à travers les âges“ Atlas historique, politique et ethnographique. Paris Payot et Cie 1919 par Benoît de Jancsó. Budapest 1920, Victor Hornyánszky, imprimeur-éditeur de la Cour Royale.
- La Hongrie. Cartes et notions géographiques, historiques, ethnographiques, économiques et intellectuelles.
- Exposé verbal du Comte Albert Apponyi, Président de la délégation hongroise à la conférence de la paix, présenté au Conseil Suprême dans la séance du 18. janvier 1920 à Paris. Magyar állami nyomda. Budapest 1920.
- Replies of the Hungarian Peace Delegation and the Hungarian Government to the Note containing the definitive text of the Conditions of Peace presented by Allied and Associated Powers on May 6-th, 1920.

Eesti Kirjanduse Seltsi väljaanne

„EESTI KIRJANDUS“

jätkab käesoleval (1921.) aastal — XV aastakäiguna — oma ilmumist sennisel kujul, iga kuu kohta üks number.

Tellimisehind: 200 marka aastas.

„Eesti Kirjanduse“ sennistest aastakäikudest on veel tagavaral:

XIII aastakäik (1918/19) — hind 120 marka.

XIV „ (1920) — „ 140 „

„Eesti Kirjanduse“ varemate aastakäikude üksikuid numbrid à 10—20 marka.

Samuti on ladus veel Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamatu varemaid aastakäikusi (I—IV, VI—IX), müügihind à 50 mrk.

Oma kirjastuseladust soovitame järgmisi raamatuid:

J. Jõgever: **Eesti keele häälikute ajalugu.** Hind 35 mrk.

Joh. Kunder: **Eesti vanemad laulikud.** Hind 20 mrk.

Balthasar Russov: **Liivimaa kroonika.** Tõlkinud K. Leetberg. I anne: hind 60 mrk., II anne: hind 110 marka.

Rud. Wallner: **Arstirohtude ladina-eestikeelne sõnastik.** Hind 35 mrk.

Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastuseladu ja asjaajamise büroo asub Tartus, Gildi uul. nr. 8, teisel korral, Eesti Rahva Muuseumi ruumide juures. Asjaajamise tunnid äripäeviti kella 9—2 ja 4—6.

Seltsile ehk tema toimkondadele saadetavate kirjade ja muude postisaadetiste a a d r e s s : Eesti Kirjanduse Selts, Tartus (postkast nr. 25).

Seltsi liikmemaksu suurus:

1919. aasta kohta 5 mrk.

1920. „ „ 25 „

1921. „ „ 50 „

Eluaegne (ühekordne) liikmemaks 1000 marka.

Eesti Kirjanduse Selts.